

- рух на Україні (1918-1921). – К., 1992.
9. Волковинський В. Нестор Махно // *Історія України в особах: XIX-XX ст.*. – К., 1995.
 10. Лаврів П. *Історія Південно-Східної України*. – К., 1996.
 11. Панченко П. Анархістсько-селянський рух – махновщина – в контексті сучасної вітчизняної історії // *Історія в школі*. – 1999. – № 6.
 12. Воловик В. *Історія все ж таки вчить* // *Віче*. – 2000. – № 9.
 13. Волковинський В. *Постать Нестора Махна в історичній і мемуарній літературі, публіцистиці та архівних документах* // *Україна Соборна*. – 2004. – № 1.
 14. Махно Н. *Записки Н. Махно* // *Анархический вестник*. – 1928. – № 1.
 15. Волковинський В.Н. *Нестор Иванович Махно // Вопросы истории*. – 1991. – № 9-10.
 16. Махно Н. *Русская революция на Украине: В 3-х кн. – Кн. 1. (От марта 1917 г. по апрель 1918 год)*. – Париж, 1929.
 17. Верстюк В.Ф. *Перший союз Н. Махна з радянською владою // Минуле України: відновлені сторінки*. – К., 1991.
 18. Махно Н. *Русская революция на Украине: В 3-х кн. – кн. 2. (июль-декабрь 1918 г.)*. – Париж, 1937.
 19. *Голос Махновця*. – 15. 11. 1920. – № 2.
 20. *Харьковский набат*. – 16. 3. 1919. – № 8.
 21. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ)*. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 328.
 22. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 396.
 23. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 39.
 24. Волковинський В.М. *Батько Махно*. – К., 1992.
 25. Семанов С. *Махно. Судьба атамана*. – М., 2004.
 26. Атоян Е.Н. *Воля к праву. Исследования махновщины и народного правосознания*. – Луганськ, 2003.
 27. *Поездные итоги Всероссийской сельскохозяйственной и поземельной переписи 1917 года по 57 губерниям и областям*. – М., 1923.
 28. Сорокин П.А. *Человек. Цивилизация. Общество*. – М., 1992.
 29. Лобачов В. *Был ли батька Махно анархистом? // Наука и религия*. – 2001. – № 1.
 30. Туркевич В., Чубук М. *Селянський ватаг із Гуляйполя // Історичний календар*. – К., 1999.
 31. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 452.
 32. Ефремов А. *Действия против Махно с января 1920 г. по январь 1921 г. // Сборник трудов Военно-научного общества*. – 1921. – Кн. 1.
 33. *Вечерние огни*. – 2. 11. 1919. – № 61.
 34. *Киевлянин*. – 6. 11. 1919. – № 61.
 35. *Таврический голос*. – 17. 6. 1920. – № 254.
 36. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 51.
 37. Гутман М. *Под Властью анархистов // Русское прошлое*. – 1923. – № 5.

В.С. Лозовий

СТАВЛЕННЯ СЕЛЯНСТВА ПОДІЛЛЯ ДО ГЕТЬМАНСЬКОЇ ВЛАДИ (1918 р.)

У період революції і зміни різних форм української державності 1917 – 1921 рр. будь-який політичний режим міг втриматися при владі лише здобувши підтримку селянства – суспільної верстви, яка становила більшість населення. У соціальній структурі Поділля також домінувало селянство. Головним завданням пропонованої статті є висвітлення ставлення подільського селянства до гетьманського

режиму крізь призму хліборобських світоглядних настанов та соціальних цінностей. Зазначена проблема не була предметом спеціальної уваги істориків, лише фрагментарно висвітлювалася в контексті аграрних виступів та повстанської боротьби селянства за доби Української Держави гетьмана П.Скоропадського [1].

29 квітня 1918 р. Центральну Раду було повалено. До влади за допомогою німецько-австрійського командування прийшов гетьман П.Скоропадський. Він вважав, що головними причинами краху державної моделі, втілюваної Центральною Радою були: 1) соціалістична платформа, передусім соціалізація землі, наслідком реалізації якої став розвал економіки; 2) брак достатньої кількості кваліфікованих адміністративних кадрів для створення дієвих структур державного апарату. Гетьман та його прибічники були впевнені, що виходом із складного політичного та соціально-економічного становища є запровадження близьких їм за духом консервативних засад суспільного буття. Все аграрне законодавство гетьманського уряду було спрямоване на відновлення прав колишніх власників на землю. Більшість селянства ставилося до того чи іншого державного режиму, зважаючи на його аграрну політику і перспективи наділення землею. На Поділлі, де аграрне перенаселення було особливо велике, земельна проблема стояла дуже гостро. Сотні тисяч безземельних та малоземельних хліборобів у період Центральної Ради отримали земельні наділи у користування. Слід констатувати, що українське селянство з його егалітарною ментальністю та революційною правосвідомістю, вважало цілком законним і справедливим аграрний перерозподіл на свою користь, оскільки згідно з хліборобськими уявленнями про справедливість, землею повинен користуватися той, хто на ній працює. Таким чином, конфлікт між владою, яка відстоювала право приватної власності, тобто повернення землі поміщикам, та селянством, яке в такій ситуації це право заперечувало, був неминучим.

Після гетьманського перевороту адміністративні органи Центральної Ради на Поділлі закликали народні маси не коритися новому урядові. Подільський губернський комісар В.Дудич дав вказівку місцевим владним структурам скликати селянські й робітничі з'їзди і виступити з протестами проти перевороту контрреволюційних сил [2, 1–13]. Зі свого боку, Кам'янець-Подільський повітовий комісар Канішук видав відоzwу „До селян і робітників Кам'янецького повіту” із закликом стати на захист Центральної Ради. У ній зазначалося, що вороги українського народу скликали з'їзд хліборобів, обрали гетьмана і дали йому царські права. Гетьман скасував здобутки революції і відновив приватну власність на землю. Усіх трудящих закликалось „не допустити старого панування поміщиків та капіталістів”, стверджуючи, що „од землі селян не відверне ніяка сила” [3, 45]. На 7 травня 1918р. у Кам'янці-Подільському мав відбутися селянський з'їзд для обговорення політичної ситуації, що склалася в Україні.

Командування австро-угорських частин, дислокованих на Поділлі, отримало вказівку сприяти встановленню гетьманської влади. Воно констатувало, що діячі, які підтримували Центральну Раду, проводять антигетьманську агітацію й підбурюють селянство до

виступів проти новопосталої влади та його органів. Окупаційна військова влада суворо попередила прибічників УНР про недопустимість будь-яких антигетьманських акцій. Зважаючи на це, адміністративні органи УНР на Поділлі, щоб не спровокувати репресії з боку австро-угорських військ, відмінили розпорядження щодо проведення з'їздів. Однак у деяких регіонах відбулися селянські зібрання, які ухвалили резолюції проти гетьманської влади. Так, на загальних зборах жителів с. Великої Мікші Кам'янець-Подільського повіту одногосно ухвалено постанову, у якій громада протестувала проти самочинного захоплення влади гетьманом. Селяни висловили бажання якнайшвидшого скликання Українських Установчих зборів, на яких буде затверджено закон про землю і волю. Присутні підтримали Третій та Четвертий Універсали Центральної Ради і зазначили, що земля не має бути у приватній власності, а користуватися нею повинні ті, хто на ній працює. Сільська громада Нижніх Панівців на своїх зборах вирішила відмовити в отриманні землі і позбавити права голосу селян Ф.Букатка і Г.Гаврилюка за те, що вони пішли проти Центральної Ради та Народної Республіки і, зібравши по 100 крб., таємно послали делегата до Києва на хліборобський з'їзд, де обрано гетьмана і вчинено переворот. У приговорі Гавриловцевського волосного сходу сказано, що „ми царизму не бажаємо, гетьмана не визнаємо. Права власності на землю не хочемо, а щоб земля перейшла трудящому народу по соціалізації...” Загалом у багатьох селах Кам'янець-Подільського повіту було ухвалено антигетьманські постанови, хоча приймалися й резолюції, у яких зазначалося про несприйняття громадянського протистояння зі своїми співвітчизниками. Громада с. Геленівки обумовила свою участь у мобілізації до військових загонів таким чином: „Якщо спасти український народ від німців, то ми готові від старого до малого, а якщо на брата свого, то ми не згодні” [4, 4–11]. Були й такі села, селяни яких згоджувалися йти на антигетьманську мобілізацію, але з „такою умовою, щоб обслуговувати свій повіт”.

Звістка про встановлення нової влади розходила серед населення Поділля поступово. Уже 30 квітня 1918 р. по селах Ольгопільського повіту пішли чутки про „повернення панів і землі їм”. На початку травня стало відомо про зміну державної влади на Проскурівщині. У Київ доповідали, що у зв'язку з цим настрої населення неспокійні. У більшості селян одразу склалося враження, що гетьманська влада може реставрувати старі дореволюційні порядки, тобто буде проводитися класова політика в інтересах багатих. Із Могилів-Подільського повіту повідомляли: „В кожному селі тільки і запитують, чи будуть будувати школи, доступні для всіх” [5, 4–9].

12 травня 1918 р. в с. Северинівці Літинського повіту вчитель Кузьминський організував антигетьманську маніфестацію, яка пройшла через села Чернятин та Токарівку. На селянських мітингах промовці ганьбили гетьмана, а Кузьминський оголошував, що на зборах у Літині винесено постанову не визнавати гетьманської влади, оскільки ця влада панська і ворожа селянам. Літинський комендант доповів, що селяни мають намір зробити мобілізацію й виступити проти новопосталої адміністрації.

Коли стало відомо про соціально-економічну політику гетьманського режиму, на селах скликали сходи громад, на яких ухвалювалося рішення не визнавати нової влади, оскільки „знову буде панщина”. На Проскурівщині такі акції набули настільки широкого масштабу, що землевласники констатували: „...прямо всі села піднімаються” [3, 2–9].

Селяни розуміли, що земля, яку вони поділили між собою за Центральної Ради, разом з урожаєм відійде до поміщиків. Щоб збіжжя не дісталось землевласникам, хлібороби масово скошували посіви або випасали на них худобу. Коли представники влади намагались припинити такі дії, доходило до збройних сутичок. Так, у с. Доброгосі Проскурівського повіту селяни відкрили стрілянину по службовцях Державної варти, які спробували зігнати коней, що паслися на поміщицьких посівах. Як наслідок – двох вартових було вбито. Того ж дня у селі відбувся сход громади, на якому ухвалено рішення не визнавати гетьманську владу і разом із селянами сусідніх сіл вчинити збройний опір. У с. Демовці Проскурівського повіту відбулися збори селян, на яких ухвалено резолюції проти гетьманської влади і порушено питання про переслідування хліборобів, які брали участь у виборах гетьмана.

Подільські владні структури доповідали в Київ, що в деяких повітах зафіксовані політичні виступи. Повідомлялося, що більше ніж у половині повітів селяни знищують ліси і роблять випаси на полях. Такі дії пояснювалися тим, що за рік революції селянство звикло до безвідповідальності, грабуку та ворожого ліворадикальної агітації. Коли влада „вживає заходи до припинення злочинств, то населення ставиться до представників її неприхильно і дає сильний опір... стріляниною по австро-угорських військах, насильством проти влади і міліції” [5, 9].

Певний час народні маси Поділля мало знали про події в Києві. Лише 13 травня 1918 р. до губерньського центру прийшло розпорядження широко оповістити населення про те, що влада в Україні належить гетьманському урядові. Особливу увагу акцентували на тому, що гетьманська влада підтримується німецько-австрійськими збройними силами, які будуть суворо карати за опір новій владі. Оголошення про політичні зміни в Україні поширювались у регіонах, але навіть у кінці травня не в усіх селах Подільської губернії було відомо про встановлення гетьманської адміністрації [6, 2].

Після перевороту консервативному гетьманському режимові довелося також вдаватися до риторики своїх антагоністів – лівих діячів. У друкованій листівці, що сповіщала про обрання гетьмана, стверджувалося, що він „покликав до влади нових людей, котрі установлять той лад, який дасть спокій усьому населенню, а бідним селянам – землю”. Наголошувалося, що уряд буде уважний „до потреб усього трудящого та службового люду”. У відозві від 1 червня 1918 р. „До населення Поділля” губерньський староста С. Кисельов закликав дотримуватися права власності і стверджував, що уряд „допоможе малоземельним селянам в купівлі землі через земельні комісії”. З регіонів доповідали, що всі селяни чекають нового земельного закону, від якого буде залежати спокій і порядок. Гетьманський уряд, задекларувавши, що наділить селян землею, не поспішав створювати

відповідний закон. Натомість почав упроваджувати заходи щодо повернення колишнім власникам землі й майна [7].

Соціально-економічні та політичні настрої народних мас були вкрай суперечливими. З одного боку, значна частина населення втомилася від безвладдя й анархії та бажала б порядку, щоб почати мирне трудове життя. І гетьманські діячі, і селянство прагнули твердої влади та порядку. Але селянство бажало такої влади, яка б визнала й зафіксувала їхній тогочасний статус користувачів землі, відібраної у власників за Центральної Ради. Гетьманці ж, навпаки, тверду владу і порядок розуміли як повернення власності поміщикам. Тому гетьманська влада селянством сприймалася не як влада „народна”, а як влада „панська”, оскільки захищала право на землю не селян, а поміщиків. Відтак гетьманська адміністрація одразу зіткнулася з опором народу тому, що наведення порядку і встановлення твердої влади тісно пов'язувалося з відновленням власності поміщиків на землю.

Із регіонів Поділля у червні 1918 р. доповідали, що помічається вороже ставлення населення до уряду та місцевих державних інституцій, причиною чого є наведення порядку й впровадження права приватної власності та повернення поміщикам раніш пограбованого селянами майна. Проскурівський повітовий комендант інформував, що у зв'язку зі зміною влади „селянство хвилюється, їх мучить, що панам повертається власність” [5, 60–61]. Із Кам'янець-Подільського повіту повідомляли, що коли землевласники повернулись у свої маєтки, це викликало „вороже ставлення селян”, які ухвалювали рішення не віддавати поміщикам засіяних полів. Літинський повітовий староста, описуючи настрої населення, констатував незадоволення селян через те, що „рухнула соціалістична земельна реформа”. Також повідомлялося, що населення жалкує за земельною реформою і стверджує: „Нам нічого не треба, а тільки давно бажаної землі” [8, 193]. Водночас гетьманські військові органи зазначали, що „у селян є якась певність на корінну зміну аграрного питання”, тобто селяни були впевнені, що земля все одно перейде від поміщиків до них.

Гетьманська адміністрація вживала заходи щодо повернення майна землевласникам. Поміщики, за допомогою австро-угорських військових частин, стягували з селян великі контрибуції, вдаючись при цьому до репресій та знущань. Протиселянський терор і свавілля гетьманських та окупаційних підрозділів доходили до крайнощів. Так, місцевий поміщик, прибувши разом з австро-угорським загоном у с. Ємилівку Балтського повіту, незважаючи на те, що селяни повернули інвентар із панської економії, наклав на село контрибуцію в сумі 1 млн. карбованців, а за нездачу грошей погрожував розправою. Навіть гетьманські органи влади констатували, що селяни „дуже злі” на поміщиків за те, що пани при відшкодуванні збитків із селян допускали великі зловживання [9, 104]. Звичайно ж, ворожість селянства падала й на владу як захисницю поміщицьких інтересів. Місцеві державні структури доповідали, що поміщики, використовуючи австро-угорські підрозділи, „зводять власні рахунки з селянами, а через те підривають авторитет нашої влади, бо селяни в цих подіях винуватять цілком нашу

владу” [8, 15]. Подільська губернська адміністрація розуміла, що у селян виробився стійкий стереотип, ніби гетьманська влада стоїть на сторожі прав землевласників. Відтак, губернський староста С. Кисельов розіслав у повіті таємний циркуляр, де регіональним адміністраціям рекомендовано з тактичних міркувань і для зміцнення авторитету влади діяти головним чином в інтересах „дрібних власників - хліборобів”, тобто в інтересах селян, а не лише поміщиків. Однак, цю рекомендацію місцевим органам влади виконати було неможливо, оскільки повернення майна власникам викликало гостру антивладну і антипоміщицьку реакцію селянства. Так, у с. Янчинцях Кам'янець-Подільського повіту велась агітація не підкорятися уряду і не платити податків. Селянин І. Лозинський закликав, що „треба зібратися з силами і вигнати австрійців, а потім вирізати всіх поміщиків, чинів варті і тоді досягнути свободи і повернути землю” [10, 170]. Із Літинського повіту доповідали, що загальний настрій населення – незадовільний. Констатовано, що більшість селянства „заражена крайнім соціалізмом і більшовизмом”, ворожа чинному державному ладу та австрійцям. І таких повідомлень, які відображали антигетьманські настрої селянства, було багато.

Таким чином, подільське селянство загалом негативно поставилося до встановлення гетьманської влади. Основним питанням для сільського населення було питання про землю. Уряд Української Держави втілював курс на повернення землі, яку захопили селяни в період Центральної Ради, колишнім власникам. Оскільки в селянській свідомості домінувало переконання, що право володіти або користуватися землею має лише той, хто на ній працює, подільські хлібороби вважали аграрну реекспропріацію несправедливим актом, що й визначило їхнє несприйняття режиму гетьмана П. Скоропадського. Але, незважаючи на спроби окремих представників місцевої адміністрації УНР, організувати масові виступи проти гетьманського перевороту не вдалося. На етапі становлення нових органів влади стихійний селянський антигетьманський рух також не переріс у збройний опір. Це зумовлювалося, передусім, підтримкою гетьманату окупаційними військами, які суворо попередили діячів Центральної Ради та населення про недопустимість будь-яких акцій непокорі новопосталому режимові.

1. Хміль І.В. *Повстансько-партизанська боротьба трудячого селянства України проти окупаційного режиму та гетьманщини (липень-листопад 1918р.)* / На захисті завоювань Великого Жовтня: Збірник наукових праць. – К., 1982.; Захарченко П. *Селянська війна в Україні: рік 1918*. – К., 1997.; Ковальова Н.А. *Українська Держава П.Скоропадського та селянство: протистояння на ґрунті аграрного питання* // *Бористен*. – Дніпропетровськ, 1999. – №5.
2. *Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України)*. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 7361.
3. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України)* – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 76.
4. *ЦДАВО України*. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 15.
5. *Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО)* – Ф. 1196. – Оп. 1. – Спр. 32.
6. *ЦДАВО України*. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 1.

7. Подільські губерніальні відомості. – 1918. – 12 червня (Ч. 53).
8. ЦДАВО України. – Ф. 1196. – Оп. 1. – Спр. 34.
9. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918р. – грудень 1920р.). Документи і матеріали. – Вінниця, 1959.
10. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 23.

Н.А. Ковальова, Б.В. Малиновський

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОСІВНОЇ КАМПАНІЇ В УКРАЇНІ НАВЕСНІ 1918 р.

Вивчаючи уроки діяльності Центральної Ради, сучасники, а пізніше науковці однією з причин її поразки досить часто називають невирішеність урядом Української Народної Республіки аграрного питання. Навесні 1918 р. одними з важливих його аспектів стало проведення посівної кампанії та врегулювання власності на майбутній урожай. Таким чином, першочергове місце в діяльності українського уряду посіла проблема законодавчого забезпечення посівів ярових 1918 р.

Вивчення напрямів діяльності Центральної Ради та її уряду навесні 1918 р. щодо вирішення цієї проблеми дозволяє створити більш цілісну картину аграрного законодавства Української Народної Республіки. Конфлікт між Центральною Радою та представниками Центральних держав в Україні на ґрунті з'ясування власності на землю та врожай навесні 1918 р. констатується в низці спеціальних досліджень і дисертацій з історії Української революції 1917–1921 рр. [див. напр.: 1, 246–247; 2, 148–149; 3, 86–87; 4, 11–12], однак, всебічна картина посівної кампанії і напрями діяльності українського уряду щодо її законодавчого врегулювання ще не стали предметом спеціальних наукових досліджень.

Причиною недостатнього вивчення цієї наукової проблеми, на наш погляд, є те, що висвітлення законодавчого забезпечення посівної кампанії вимагає тривалого й ретельного джерелознавчого та історіографічного пошуку, а також урахування багатьох аспектів та складових аграрно-селянської проблеми. Не претендуючи на повне їх з'ясування, у пропонованій статті зупинимось на висвітленні політичного, правового і, деякою мірою, агротехнічного аспекту посівної кампанії навесні 1918 р. Досягти зазначеної мети, на погляд авторів, можна шляхом з'ясування настроїв селянства, економічної доцільності аграрної політики УНР і, зокрема, посівної кампанії, характеристики впливу на її хід союзників-німців та їхніх взаємин із Центральною Радою.

Революційні події 1917 р. створили нові можливості для вирішення в Україні аграрного питання. Урядові політичні сили – спершу Тимчасовий уряд, а потім і Центральна Рада – багато уваги відводили розробці й проведенню земельної реформи. Однак урядове бачення аграрних проблем з позицій держави, інтересів певних політичних сил не завжди відповідало потребам самого селянства. Попри всі позитивні наміри реформувати сільськогосподарську галузь, аграрна політика державних структур в Україні у 1917 р. призвела до негативних наслідків для сільського господарства. Встановлення радянської влади і заходи більшовиків

щодо вирішення аграрного питання ще більше ускладнили ситуацію в українському селі. На початку 1918 р. село жило своїм життям: селяни здійснювали самочинний переділ землі та сільськогосподарського реманенту землевласників, сільськогосподарське виробництво занепадало, перетворюючись у натуральне. Тому на початку 1918 р. перед урядом Центральної Ради стояло складне завдання уникнути голоду, забезпечивши проведення посівної кампанії, її ефективність багато в чому залежала від законодавчого врегулювання урядом УНР питання про власність на врожай ярових культур.

Згідно з попереднім земельним законодавством Центральної Ради (III Універсалом та земельним законом 18 січня 1918 р.), в УНР скасовувалася приватна власність на всі землі і вони передавалися у зрівняльний та безкоштовний розподіл земельними комітетами серед трудового селянства. Однак здійснювати перерозподіл земельного фонду країни уряд УНР розпочав після більшовицького відступу в березні 1918 р.

На момент початку посівів ярових землі великих господарств опинилися в руках трьох категорій фактичних власників – селян-захопників, земельних комітетів та колишніх власників (у місцевостях, які обминули і стихійні, і легальні експропріації). Усі три категорії власників землі відчували брак посівного матеріалу та сільськогосподарського знаряддя. Крім того, і селяни, і поміщики чекали на остаточне врегулювання відносин власності на землю. Залежно від змін політичної ситуації, інвентар та угіддя великих господарств могли повернутися до колишніх власників (у випадку реваншу консервативних сил) або повністю перейти у розпорядження земельних комітетів (якщо б Центральна Рада зберегла владу та зуміла реалізувати свою програму перетворень).

Земельні комітети, в обов'язки яких входило організувати засів усупільнених ланів, не завжди із цим справлялися. У багатьох місцевостях Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської губерній земельні комітети не існували або ледве діяли [5]. У захоплених більшовиками регіонах, зокрема Харківській та Катеринославській губерніях, земельні комітети мали починати свою діяльність із врегулювання передусім земельних та майнових переділів – за більшовиків земля перейшла в колективну власність радянських господарств чи колгоспів (за підрахунками радянських істориків наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. в Україні було створено 250 народних господарств та радянських економій, а також не менше 150 колгоспів [6, 76]). Налагоджуючи свою роботу після вигнання більшовиків, земельні комітети зіткнулися з великими труднощами: незаконним втручанням місцевої адміністрації, військової влади (іноземної та української), відсутністю коштів на своє утримання та фінансування посівного матеріалу, невпевненістю у своїй діяльності земельного міністерства [7, 94]. Останнє особливо ускладнювало хід посівної – не відчувуючи реалізації аграрної політики уряду УНР, її незалежності і послідовності, селяни не були впевнені у своїх правах на врожай і, як свідчать численні повідомлення з місць, зменшували посівні площі або взагалі утримувалися від посівів.

Непослідовність та невизначеність державної політики на селі, зменшення врожаю зернових 1917 р.